

Ostržek ali Uvod v etiko

(Vida Otič, Gimnazija Ptuj)

Uro začnem z naivnim vprašanjem ali lahko naredimo^[1] vse, kar hočemo, ali so torej moja dejanja omejena ali neomejena.

Naredim sicer lahko, povedo dijaki, a včasih se moramo soočiti s posledicami dejanj (tako ne moremo brez posledic skakati v prepad, prav tako moramo upoštevati družbene norme, predpise, zakone, kar dijaki z znanjem sociologije množično in uspešno navajajo) Torej me nekaj omejuje: naravni in družbeni zakoni, sklenemo.

Sem sploh svobodna?

Kaj pa ko sem sama in se ne bojim kazni,^[2] lahko torej tedaj počnem kar hočem, tudi škodujem drugemu, če vem, da me ne omejuje nadzor drugih.

Ne, pravijo, ker nas omejuje vest.

Kaj pa je vest^[3]?

Na tej točki se odpira mnogo poti za razpravo. Sama si pomagam z odlomki iz Disneyevega risanega filma *Ostržek*. V nadaljevanju bom predstavila nekaj odlomkov in nekaj drobcev razprav.

Prvi odlomek

Vidimo mojstra Pepeta, ki se odpravlja spat, še zadnjič pogleda proti leseni lutki in pravi:

»Oči izgledajo resnične, kako lepo bi bilo če bi bil pravi fant«

Nato zagleda zvezdo želja, še enkrat si zaželi, da bi lesena lutka, postala pravi fant. Pozornost se usmeri k pripovedovalcu – čričku^[4], moti ga neznosni hrup, ki ga zganjajo ure in druge mehanske^[5] igrače. A ko s krikom umiri le-te, ga zmoti

nenavadna svetloba, ki preplavi prostor. Pojavi se vila Plavolaska, z namenom, da Mojstru Pepetu izpolni željo.

Vila pravi Ostržku: »*Mala lesena lutka prebudi se! Dajem ti dar življenja*«

Ostržek se prebudi in je navdušen nad spremembo, pravi: »*Lahko se premikam! Lahko govorim! Lahko hodim!*

Vila: *Da, Ostržek. Dala sem ti dar življenja.*

Ostržek: »*Zakaj*«

Vila: »*Ker si je Pepe zaželel pravega fanta*«

Ostržek: »*Sem pravi fant*«

Vila: »*Da bi se želja povsem uresničila, je odvisno od tebe. Dokaži **hrabrost, iskrenost, nesebičnost** in nekega dne boš postal pravi deček*«

Vidimo Čričkovo nejevero

Vila: »**Moraš znati izbrati kaj je dobro in kaj slabo**«

Ostržek je zaskrbljen, ne razume kako naj deluje tako, da bo prav. Sedaj se vključi Čriček, ki pravi, da mu bo to povedala vest, a Ostržek seveda ne ve, kaj vest je.

Čriček: Vest je tisti mali glas, ki ga ljudje ne poslušajo. Tak je danes svet.^[6]

Vila prosi^[7] Črička, da postane Ostržkova vest. Inicira ga z besedami: »Razglašam te za Ostržkovo vest. Lord, čuvaj vedenja, kaj je slabo in kaj dobro. Svetovalec v trenutkih skušnjave. Vodi ga po pravi poti.«

Interpretacija

V razpravi z učenci – še zlasti v razpravi o viru, ki na prvi pogled ni tehteh kot pripomoček v srednji šoli (je vendarle risanka) – je potrebno najprej videni odlomek interpretirati. Interpretacija je lahko naslednja: Ostržek je lesena lutka, marioneta. Marioneta izgleda kot da je živa, če z njo opravlja lutkar, animator. Animator oživlja mrtve predmete, daje jim animo. Ostržkova preobrazba^[8] je preobrazba od mrtvega k živemu; duša, ki je bila prej zunaj njega, po vilinem posegu postane del njega. Ostržku je ponotranjila dušo in sedaj aristotlovsko gledano ustreza živemu bitju.^[9]

Seveda ni nujno, da bodo učenci podali natanko to interpretacijo, a glede na izkušnje, jo lahko učitelj z nekaj besedami preinterpretira njihove poskuse. Bistvo tega koraka je zlasti to, da je Ostržek sicer živ, a mu vseeno še nekaj manjka. To nas vodi naprej, k vprašanju:

Zakaj ta preobrazba ni tudi že dokončna preobrazba, kaj torej Ostršku še manjka?

Odgovor, do katerega slej ko prej pridemo v razpravi z učenci je približno tale: Ostržek je res živ, a še ni pravi fant. Učitelj lahko to preformulira v naslednje: Ostržkov prvotni obstoj je nekaj, kar ni odvisno od njega, ni sam svoj vzrok (in Ostržek celo vpraša vilo, zakaj je živ). Goli obstoj pa se loči od resnične eksistence po tem, da je slednja odvisna od nas samih.

A kako pridobiti resnično eksistenco? Odgovori učencev na tej točki so zanimivi in omogočajo bogato in večurno razpravo. Zanimiva pa je tudi risanka, ki ponuja odgovor v smeri Kantove etike:

Ostržek še ni pravi fant, ker ima vest zunaj sebe, pravi, resnični [\[10\]](#) fant bo postal, ko bo intovertiral tudi vest. Ko bo sam vedel kaj je prav in kaj narobe.[\[11\]](#)

Ta odgovor seveda omogoči učitelju vpeljati Kanta tudi podrobneje, a o tem kasneje,

Naslednje, kar ponuja risanka, je Ostržek, ki mora na pot »vzgoje in izobraževanja«. Razviti mora to, kar človeka dela za človeka; razviti mora svojo človeškost, humanost. Mora na pot k resnici, da razvije svojo resničnost. Resničen je torej nekdo, ki je v skladu s svojo resnico, v skladu s tem, kar definira človeka. In to Ostržek išče. Ampak Ostržkovo učlovečenje je vse prej kot gladko. Sledi namreč drama odraščanja, v kateri se Ostržek sooči s skušnjavami: odločati se mora med zabavo in šolo, med ugodjem in dolžnostjo in venomer izbira narobe.

Kam napačne izbire pripeljejo?

Prva napačna izbira je že za Ostrškom: namesto v šolo, kamor mora vsak, ki hoče resnično uspeti, se odloči za takojšen uspeh – Ostržek obiše gledališče, kjer celo nastopi in doživi takojšno slavo. Da gre za lažni uspeh vidimo, ker uspeh ne prinese samostojnosti, ampak njen odvzem, Ostržek konča kot ujetnik; iz česar lahko potegnemo sklep, takojšnji uspeh ne osvobaja, ampak zaslužnjuje, kar je sicer cinično, glede na mesto izjavljanja.[\[12\]](#)

Bržkone je odveč poudariti, kako plodno utegne biti razpravljanje o takojšnjem uspehu v razredu. Negativnih zgledov na to temo mrgoli in vredno je analizirati in

interpretirati kakšnega med njimi. Kako se v to razpravo vključi risanka, je razvidno iz naslednjega odlomka.

Drugi odlomek:

Ostržek se skupaj s prijateljem Trlico zabava. Kadita, pijeta pivo in igrata biljard. Trtica se posmehuje Čričku, češ kaj pa govoriči o neki vesti in naklada o prvem fantu, kaj je torej on Trlica, osel ali kaj. Groza prizora leži v dejstvu, da Trlica ne ve, da med tem že postaja in tudi postane osel, oslovske atribute (ušesa in rep) pa dobi tudi Ostržek.

Tedaj priteče Čriček, prej zavrnjena in zasmehovana vest, ki Ostržka reši pred nadaljnjo katastrofalno preobrazbo.

Interpretacija

Tudi na tej točki se učitelju ponuja veliko možnosti vključevanja različnih filozofov v razpravo. Ena izmed teh možnosti je denimo vključitev Nietzscheja. Če drugi prizor navežemo na njegove Tri preobrazbe, lahko sklenemo, da ta, ki ni hotel biti kamela, nikoli ne bo lev; lahko postane le osel.^[13]

Torej Ostržek bi moral na pot vzgoje, moral bi se naučiti, kako se izogibati skušnjavam, kako ne izbrati vedno takojšnjega ugodja, kako sublimirati nagone, kako postati njihov gospodar, ne pa podlegati okoliščinam, kjer na d njim zagospodarijo nagoni. Moral bi postajati vedno bolj človeški, postaja pa vedno bolj živalski, nagonski.

Tudi na tej točki je mogoča razprava z dijaki – še zlasti, ker so v letih, ko se spoznavajo tudi po tej plati. Ali je torej res, da z nagoni postajamo živalski?

Vznemirljiv, s Kantom povezam odgovor je morda naslednji: Živali se ravnaajo po instinktu, kar pomeni, da posledice njihovih dejanj ne izvirajo iz njihove volje. Živali so determinirana bitja, vgrajen imajo naravni mehanizem, kot imajo lutke vgrajen nek umetelen mehanizem. Živali so res žive – gibljejo se samodejno, a ne samovoljno, tukaj si usodo delijo z mehanskimi objekti. Samovoljno ravnanje pri tem pomeni dejanje, izvedeno le po lastni volji. Če je nekdo zmožen takega dejanja^[14], lahko trdimo, da je storil svobodno dejanje.

Prav svoboda je tista bistvena lastnost, ki človeka loči od živali in če hoče Ostržek postati resničen fant, bi moral iskati v tej smeri. Tako postajati človeški pomeni

postajati svoboden, nekaj kar Ostržku ne uspeva najbolje. A to ne pomeni, da ima povsem prav Kant, zakon (poroko) namreč opredeli kot pogodba o delitvi spolnih organov.

Na tej točki je seveda mogoče odpreti tudi obširno razpravo o svobodi, o čemer je bilo že veliko napisanega v preteklih številka FNM. Zlasti bi opozorila na sklop, ki ga je uredil Matevž Rudl.

Po izčrpnější razpravi o svobodi, nastopi čas za predvajanje tretjega odlomka, s pomočjo katerega je mogoče ponoviti nekatere teme, s čimer preverimo tudi angažiranost nekaterih učencev pri pouku in seveda, ali sploh razumejo, o čem razpravljajo sošolci.

Tretji odlomek

Družina, ki je spet zbrana, beži pred pobesnelim kitom. Videti je, da se ne bo srečno končalo in mojster Pepe pravi Ostržku, naj reši vsaj sebe. Vendar Ostržek ravna drugače.

Prizor, ki sledi, kaže obupanega očeta, kako joče in moli ob postelji mrtvega sina. V obupu ne vidi ničesar in tako spregleda čudno svetlobo, ki jo spremlja glas v ozadju. Prepoznamo vilo, ki povzame svoje začetne zahteve: «bodi» Sledi vnovična preobrazba; živa lesena lutka se spremeni v pravega fanta^[15]. In radost vseh udeleženi.

Interpretacija

Kaj je povzročilo to zadnjo preobrazbo?

Odgovor je najbolje prepusti učencem. A lahko stavite, da boste dobili – glede na predhodno razpravo seveda tudi odgovore, ki bodo podobni naslednjemu:

Ostržek je končno ravnal tako, kot je prav - pomagal je drugemu, ne glede na lastno dobrobit (ugodje). Takšno ravnanje pomeni nesebično in hrabro ravnanje, nesebičnost in hrabrost pa sta vrlini, ki ju zahteva tudi vila, ko pojasnjuje Ostršku, kako naj postane pravi fant^[16].

Torej Ostržek je imel na izbiro, da reši sebe ali očeta. Rešiti očeta je pomenilo odreči se ne le lastni dobrobiti, ampak žrtvovati svoje življenje, pomenilo je zoperstaviti se nagonu po preživetju, ravnati ne nagonsko, narediti dejanje zato, ker je to prav,

narediti ga zaradi dolžnosti. To pa je hkrati tudi svobodno dejanje, kot je nakazano zgoraj. Šele takšno dejanje je torej Ostržka spremenilo v pravega fanta. Šele s tem je udejanjil možnost, ki jo je imel, da je ravnal po svoji vesti oziroma kot etični subjekt. Na ta način je dobil tudi svojo resnično bit in svobodo. Če strnem: biti etični subjekt je enako, kot biti subjekt svobode.

Kant podrobneje

Prizor lahko navežemo na Kantovo pojmovanje dolžnosti in svobode., navežemo ga lahko na odlomek, kjer Kant s pomočjo dveh znamenitih primerov^[17] prikaže obstoj temeljnega zakona čistega praktičnega uma. Odlomek, ki sicer obvisi v praznini nerazumevanja z navezavo na Ostržkov primer dobi razumljive koordinate.

Postavimo, da trdi kdo o svoji sli, da bi se temu nagnjenju, če bi se mu ponudila ljubljene predmet in priložnost sploh ne mogel upreti. A ko bi bile pred hišo, kjer bi imel to priložnost postavljene vislice, da bi ga takoj po zadovoljeni sli obesili, ali ne bi v tem primeru obrzdal svojega nagnjenja? Ni nam treba dolgo ugibati, kaj bi odgovoril. A vprašajte ga, ali ne meni, če bi njegov knez, grozeč mu prav tako s takojšnjo smrtno kaznijo, zahteval od njega, da krivo priča zoper poštenjaka, ki bi se ga knez želel z izmišljenim izgovorom znebiti, ali v tem primeru, naj bo njegova ljubezen do življenja še tako velika, ne meni, da jo je vendar mogoče premagati. Ali bo to storil ali ne, tega si nemara ne bo upal trditi, brez pomišljanja pa mora priznati, da je to zmožen storiti. Sodi torej, da nekaj more, ker se zaveda, da to mora, , in v sebi spoznava svobodo, ki bi mu sicer brez moralnega zakona ostala neznana.

Temeljni zakon čistega praktičnega uma

Deluj tako, da lahko velja maksima tvoje volje vselej hkrati kot načelo obče zakonodaje.

Strašljive strogosti Kantovega kategoričnega imperativa sicer ne moremo omiliti, a v navezavi na Ostržka, lahko vsaj pojasnimo njegov pomen.

Dijaki tako lahko razumejo nesvobodna dejanja kot tista dejanja, ki izhajajo iz človekove zasidranosti v naravi, naravo in njeno pogojevanost pa razumejo kot del naravnega determinizma.

Tako razmišljanje se dijakom sicer upira, kar kažejo v burni razpravi. Navajeni so razumeti naravno kot tisto osvobajajoče in živali kot simbol svobodnih bitij.

Vse, kar zadeva dolžnosti pa razumejo kot temelj za nesvobodno življenje. Prav predstavitev moralnega zakona (skozi navezavo na Ostržka) pa obrne to opcijo.

Prav tako dijake zmede etično dejanje iz Kantovega primera. Ko se vživijo v situacijo žrtvovanja življenja zaradi etičnega ravnanja, se sprašujejo, kaj ima akter od tega.

Zanimivo je, da so na neki drugi ravni, lahko razumeli Kantovo zahtevo, da ravnamo etično, ne zaradi posledic, ampak zaradi dolžnosti.

Opazili so pasti etike posledic in številni so zavrnilo to pozicijo kot etično pozicijo.

Predhodna razprava je raziskovala utilitarizem

Pri etiki posledic smo omenili utilitarizem in njegovo opredelitev dobrega. Dejanje je dobro, če prinaša največje dobro kar največjemu številu ljudi. Dijaki skozi razpravo opazijo, da lahko dobre posledice pridobimo s slabimi dejanji in da zato prava etična drža zahteva tudi od dejanja etičnost.

Torej če dejanja ne storim zaradi dobrih posledic, zakaj ga torej storim?

Ker je tako prav, pravijo dijaki. Tudi če nimamo nič od tega, dodajajo. Na tej točki (ko sploh še ne rabijo) delujejo zelo kantovsko, pa vendar jih Kantov primer, kot je bilo rečeno, zmede, zahtevajo neko korist za akterja dejanja.

Razpravo lahko omilimo, če omenimo da se akterji tako skrajnih etičnih dejanj vpisujejo v register herojev. Sama si pomagam zopet s filmom; omenim film Sophie Scholl.

DODATEK

Interpretacija treh preobrazb

- Biti kamela pomeni vzeti nase breme izobraževanja, učiti se dolgo in dobro, poglobljeno, morda tudi tiste učne snovi, kjer še ne razumemo kako nam bodo koristile. Predlagam povezavo z glasbeniki: če hočemo dobro igrati nek inštrument, moramo dosti in natančno vaditi, v sebi sicer lahko čutimo moč glasbe, a če ne bomo poznali zakonitosti glasbene teorije in ne bomo pridobili spretnosti na inštrumentu, svoje glasbe niti izraziti ne bomo mogli. Prav tako si mora duh »naložiti« vrednostni sistem družbe v kateri živi. In ko je dobro naprten s teorijami in vrednotami, se duh umaknem v samoto, ker je podvomil, ker mora še enkrat premisliti, ovrednotiti. Zato nujno sledi spopad z varuhom tradicije, z dogmatskim duhom (Nietzsche mu pravi zmaj) in zmaga v spopadu pomeni preobrazbo duha: duh je postal lev.

- Lev je dvomljivec, ki dvomi glasno in javno. Anarhist. Zahteva padec starih vrednot, ne postavlja novih, hoče le možnost, da jih postavi. Ni izumil nobene nove teorije, le

ne ve zakaj naj pritrjuje stari, dovoli si skepso. Ni izumil še novega glasbenega stila, le starega ne igra več, v sebi nosi nekaj novega in hoče tišino, da to dozori. Lev zahteva svobodo. Svobodo za kaj?

- Otrok je igra ustvarjanja pravi Nietzsche, je iz sebe vrteče se kolo, je sam svoj vzrok, izvzet je iz vzročno posledične navezave, je svoboda. Z novimi vrednotami prevrednoti stare vrednote.

Otrok je drugo ime za nadčloveka, to je zadnja preobrazba, ki je tudi cilj procesa preobrževanja. Proces je naporen, spopadi kradejo duhu moč, zato je potrebna volja do moči. Cilj volje do moči ni moč sama, ki bi hotela drugega, da nad njim gospoduje, cilj je ustvarjalnost samega duha, njegova igrivost, samozadostnost, neskončno ponavljajoča se igra, naslada, večno enako, večno vračanje istega.

OPOMBE

[1] To vprašanje izhaja iz vprašanja »kaj lahko storim«, ki se tiče predstavitve učnega načrta

[2] Je strah pred kaznijo edino zagotovilo ravnanja v skladu z zakonom

[3] Ves dosednji pogovor je le uvod v risanko.

[4] Čriček je slišal Pepetovo željo, a se mu zdi neuresničljiva, čriček dobi pomembno vlogo v Ostržkovi zgodbi, a njegova vloga ni neoprečna: dvomi, je nestrpen, samovšečen, zamuja, zadržuje,..., a ravno takšna drža omogoča da Ostržek postane to, kar lahko in mora postati

[5] vsiljivost mehanskih objektov ni brez povezave s nadaljevanjem zgodbe

[6] ne definira vesti, le moralizira

[7] Čriček zardi, vila ga očara, omreži, celo obljubi nagrado; čriček, ki naj uči nesebičnosti, deluje še kako sebično.

[8] Glede Ostržka je to pravzaprav druga preobrazba: najprej je bil le kos lesa, ki je sicer nosil možnost, da se udejanji v neko obliko, forma lutke pa je prav ta udejanjena možnost. (odskočna deska za kasnejšo razlago Aristotelove ontologije) Ostržkovo zgodbo sem navezala na Nietzschejevo zgodbo o Treh preobrazbah, ki smo jo uporabili kot motivacijo za vstop v svet filozofije.

[9] Aristotel definira živo bitje kot tisto, ta ki ima vrojeno zmožnost po spreminjanju.

[10] resničen kot v skladu s svojo resnico, v skladu s tem, kar človeka definira, torej da je vesten, etičen.

[11] Ko bo napačni ravnanjem sledil občutek pekoče vesti, ker Ostržek te možnosti nima, na slabo dejanje reagira »telesno« - podaljša se mu nos.

[12] Hollywood kot tovarna sanj, kot prostor lažnih obljub s samim obstojem vabi ljudi z obljubo takojšnjega uspeha in slave, obljublja izpolnitev želja, ti maloštevilni, ki jim to uspe, pa skozi junake hollywoodskih zgodb pridigajo o marljivosti in potrpežljivosti.

[13] Naj na kratko pojasnim besedilo O treh preobrazbah.

Nietzsche govori o treh preobrazbah duha, kako je duh postal kamela, kako kamela, lev in kako lev postane otrok. Dijake povprašam kaj posamezni simboli pomenijo. Ugotavljajo, da kamela predstavlja nekoga, ki so mu naložili breme, lev je predstavnik upornosti in otrok, ta navadno dela interpretacijske probleme. Omeniti lahko še, da se dijakom zdi, da je avtor teksta zamenjal vrstni red. Razmišljajo takole: kaj nismo najprej otroci in nam nekaj nalagajo, nato pa se tega osvobodimo in smo levi?

Vprašam jih kako vidijo sebe in večina se jih prepozna v levih.

Nato poskušamo interpretirati tekst še v smeri, ki ga nakaže avtor: kamela predstavlja učečega se, nekoga, ki spoznava teorije in vrednote, a če ne bo spoznaval dobro, se tudi upirat ne bo mogel čemu. Zato ne bo postal lev, borec za svobodo in nove možnosti, postav bo le osel, trmasto bitje, ki hoče le vztrajati, ne da bi vedelo čemu. Daljšo interpretacijo ponujam v dodatku

[14] ki je zunaj vzročno – posledične vezave, ki ni determinirano

[15] Začuden Ostržek vpraša očeta; zakaj jočeš oče in ta odgovori, ker si mrtev, sin moj

[16] z iskrenostjo je že opravil, pridobil jo je, ko je lagal in ga je vila dobila

[17] Primera sledita predhodnemu razločevanju med teoretskim in praktičnim umom, kjer teoretski um nikakor ne more zapopasti brezpogojnega, čeprav to počne, a za ceno padca v antinomijo, med tem ko praktični um ima izkustvo brezpogojnega in torej prepozna v sebi pojem svobode.

Izvirno objavljeno v [FNM](#) - filozofska revija za učitelje filozofije, dijake in študente; 1/2-2010 (40. številka, 17. letnik) Državni izpitni center; Ljubljana 2010